

Cumhuriyet Dönemi Lise Sosyoloji Ders Kitaplarında Vurgulanan Aile Modeli, Kadınlık ve Erkeklik: “Mehmet İzzet” Örneği

Family Model, Masculinity and Femininity Stressed in Republic Era High School Sociology Textbooks: Case of “Mehmet İzzet”

Nebile Eroğul

Yazar Bilgileri

Nebile Eroğul 
Dr., Millî Eğitim Bakanlığı,
nebileerogul@gmail.com.tr

ÖZ

Ulus devlet anlayışının ortaya çıkması ile ders kitapları iktidarın ideolojisini bireylerine yerleştirmek için kullanılan bir araca dönüşmüştür. Bu bağlamda araştırmada, Cumhuriyet döneminde liselerde okutulan ilk sosyoloji ders kitaplarından Mehmet İzzet (1931) tarafından yazılan ders kitabının aile konusu, nitel bir yöntemle ele alınıp içerik analizi ile çözümlenmiştir. Araştırmada Mehmet İzzet’in yazmış olduğu ders kitabının seçilme nedeni İzzet’in toplumsal dogmacılık yerine bilimsel şüphecilik bakış açısını benimsemiş olmasıdır. Araştırmada aile kurumu bağlamında hem ailenin geçmişte de var olan doğal bir kurum olması hem tarihsel süreç içerisinde değişen, çekidüzen verilen bir ideolojik söylem pratiği alanı olması nedeniyle “kadınlık ve erkeklik pratiklerinin ideolojik söylemleri” incelenme gereği duyulmuştur. Araştırmada kadınlığın “kız verme”, günahkâr Saliha”, “yüksek bir kadınlık hâli” söylemleri ile erkekliğin ise “evin reisi olarak baba”, “soyunu devam ettiren erkeklik”, “erkek evlat edinme zorunluluğu olan erkek” ve “kendi evinin imamı olarak erkek” söylemleri ile vurgulandığı sonucuna ulaşılmıştır. Bununla birlikte ders kitabında vurgulanan aile modeli olarak toplumsal değişim ve modernleşmenin etkisi ile muasır çekirdek aile modeli olduğu düşünülmektedir. Evliliğin tek eşliliği zorunlu kıldığı, ailede evliliğin ve boşanmanın belirli şartlara bağlandığı da ifade edilmektedir. Karı kocaların “cemiyyetin kökünü baltalamamak” için evlilikleri bazı ıstıraplar taşısa da sağlıklı çocuklar yetiştirmek için evliliklerine katlanmaları gerektiğine de yer verilmektedir.

Makale Bilgileri

Anahtar Kelimeler
Sosyoloji öğretimi
Toplumsal cinsiyet
Aile modeli
Kadınlık
Erkeklik

Keywords

Sociology teaching
Gender
Family model
Femininity
Masculinity

Makale Geçmişi

Geliş: 20.12.2024
Kabul: 15.07.2025

ABSTRACT

Together with the rise of the nation state understanding, textbooks have become a tool used for making citizens adopt the ideology of the government. In this context, this study analysed the family subject in a textbook, one of the first sociology textbooks written by Mehmet İzzet (1931) and taught in high schools during the Republic Era, using a qualitative method via content analysis. The reason for choosing Mehmet İzzet’s textbook in the study was because he had adopted a scientific point of view rather than social dogmatism. In the study, it was required to review “the ideological discourses of masculinity and femininity practices” simply because in the context of family institution, family is both a natural institution that existed in the past and an area of ideological discourse practice that has changed and been put in order in the historical process. In the study, it was found that femininity was stressed with discourses such as “giving away a daughter in marriage”, “sinner Saliha”, “a higher state of femininity”, whereas masculinity was stressed with discourses such as “father as the head of household”, “masculinity continuing the bloodline”, “man as an obligation to adopt a son” and “man as the imam of his own household”. In addition, it was considered that the family model stressed in the textbook was a modern nuclear family type due to the effect of social change and modernization. The textbook expressed that marriage obliged monogamy, and marriage and divorce in a family depended on certain conditions. It also expressed that although marriages contained specific troubles, husbands and wives needed to endure their marriage “not to wreck the root of society” and to raise healthy children.

Makale Türü

Araştırma

Önerilen Atıf

Eroğul, N. (2025). Cumhuriyet dönemi lise sosyoloji ders kitaplarında vurgulanan aile modeli, kadınlık ve erkeklik: “Mehmet İzzet” örneği. *TEBD*, 23(2), 1723-1747. <https://doi.org/10.37217/tebd.1604568>

Giriş

Ulus devlet anlayışının ortaya çıkması ile eğitim ve öğretim faaliyetleri iktidarın ideolojisini bireylerine yerleştirmek için kullanılan bir araca dönüşmüştür. Ulus devletler, iktidarın politikalarını yaymak için eğitim bağlamında ders kitaplarını ideolojik içeriklerle donatmışlardır. Bu kapsamda Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması ile ulusal inşa döneminde kadınların devlet ile ilişkilerinin nasıl tanımlandığı, sosyolojik bağlamda devletin kadınları ne ölçüde erkeklerle eşit kıldığı önemlidir.

Türk modernleşmesi aile odaklı bir modernleşme olarak tanımlanmaktadır. Türk modernleşmesinde yeni Türk ulusu, kadınlar eliyle kurulan yeni bir ev, aile ve çocuk yetiştirme tarzının üzerine oturtulmuştur. Sancar'a (2020) göre Türk modernleşmesi erkeklerin modern bir ulus devlet, kadınların modern aileler ve yuvalar kurmak, modern nesiller yetiştirmek ve modern bir gündelik yaşam inşa etmek için seferber oldukları bir modernlik tarzıdır. Türk modernleşmesinin öncü kadınları toplumu anneden ve aileden başlayarak inşa etmişlerdir. Kadınların annelik ve ev kadınlığı ile bağdaşacak öğretmenlik, hastabakıcılık, ebelik gibi mesleklerde eğitilmeleri devlet politikaları ile desteklenmiştir. Siyaset erkeklere; sosyal ve kültürel işler ise kadınlara bırakılmıştır (Sancar, 2020). Bu bağlamda modern iktidar ilişkilerinin apolitik bir alan olarak saydıkları aileyi bir düzenleme stratejisi üzerinden politik bir hâle getirdikleri söylenebilir.

Cumhuriyetin kurulduğu ilk yıllarda aile yapısı ile kadının sosyal statüsü sosyolojik olmaktan çok siyasal içeriği ile dikkat çekmektedir (Zabun, 2012). Aile üzerinden cinsiyet kimlikleri, çocuk yetiştirme tarzları, cinsellik denetleme pratikleri kontrol altında tutulmaktadır. Bir kurum olarak aile, toplumsal ilişkileri kurmakta ve düzenlemektedir (Sancar, 2020). Modernleşme insan yaşamını toplum-devlet, aile-toplum, özel-kamusal, sivil-siyasal, kişisel-toplumsal gibi farklı alanlara bölmüştür. Bu bağlamda modernleşmenin insanların bir arada yaşamasından doğan sosyalliklere farklı nitelikler atfettiği söylenebilir. Bu nedenle modernliğin kadınlık ve erkeklik arasındaki ayrımları şekillendirdiği düşünülmektedir. Yaşam, ailenin alanı olan özel alan ile toplumsal olanın alanı olan kamusal alan olarak ikiye ayrılmıştır.

Modern düşünce toplumu düzenlemek için aileyi düzenleme aracı olarak kullanmış, bu manada gelecekteki toplumun nüvesi olarak çocukları yetiştirme fikri ön plana çıkmış, aile mahremiyet alanına katılmış, duygusallık stratejisi ile düzenlenmiştir (Aytaç, 2007). Mahremiyet, sevgi ve diğer kâmlık alanı olarak ailede kadınlık, annelik üzerinden söylemsel olarak vurgulanmıştır. Devlet ise eril karakteri nedeniyle erkeklere özgü kurgulanırken ailede erkek-baba egemenliği odağında söylemler ön plana çıkarılmıştır.

Modernleşme söylemleri arasında, "Toplumu düzeltmek için aileyi düzeltmek gerekir, aile bozulursa toplum da bozulur." (Sancar, 2020, s. 199) gibi ifadelerle aile sürekli düzeltilip çekidüzen

verilmesi gereken doğal bir toplumsal kurum olmuştur. Böylelikle aile ideolojik söylemlerle şekillenmiştir.

Bir devletin eğitim ve öğretim süreçlerinde ideolojik bağlamda içerikler bulunmakta ve özellikle bu, sosyoloji dersi öğretiminde aile kurumu söylemsel pratiklerinde vurgulanmaktadır. Bu araştırmada aile kurumu bağlamında hem ailenin geçmişte de var olan doğal bir kurum olması hem tarihsel süreç içerisinde değişen, çekidüzen verilen bir ideolojik söylem pratiği olması nedeniyle “kadınlık ve erkeklik pratiklerinin ideolojik söylemleri” incelenmiştir. Bu bağlamda aile sabitlik ve doğallık teşkil eden yönü ile değişmeyen, öteden beri var olan bir kurumken aynı zamanda tarihsel olarak değişen ya da modernleşme ile değiştirilmesi gereken insani durumu temsil etmektedir.

Cumhuriyet Dönemi Ders Kitaplarında Vurgulanan Aile Modeli

Ülkemizde ulus devlet aşamasına geçilme sürecinde kadınlık ve erkekliğin, aile modelinin, kadın ve erkek ilişkilerinin nasıl olduğuna dair pek çok çalışma yapılmıştır. Üstel’in (2004) yapmış olduğu çalışmaya göre Meşrutiyet dönemi ders kitaplarında erkekler modern insan ve yurttaş olma yolunda mücadelelerini sürdürürken kadınlar bu mücadeleye “özel alan” içerisinde izleyerek destek vermişlerdir. Bu kadın imgesi aydınlanmış kadın imgesinin ilk örnekleridir. Üstel’e (2004) göre Meşrutiyet dönemi ders kitaplarında ailede temel olarak ön plana çıkan kavram muhabbetir, karı ve koca eşitsiz bir konumda yer almaktadır. Cumhuriyet dönemi ders kitaplarında ise ailede ön plana çıkan kavram, müşterek maksat kavramına dönüşmüştür. Bu durumu Üstel (2004), ailenin militan-misyoner yurttaşlık anlayışına uygun bir görev ailesine dönüşmesi olarak nitelendirmektedir. Böylelikle Cumhuriyet’in modern toplumunu kuracak olan aile yeni görevler üstlenmektedir. Bu görevlerin yerine getirilmesi ve getirilmemesi ailenin mutluluk ve bedbahtlık duyması sonuçlarından herhangi birini doğuracaktır. Üstel (2004), Cumhuriyet dönemi ilk ders kitaplarında kocanın görevlerinin namuslu, eşine sadık, eşinin namusunu korumak için hayatını feda edecek kadar vefakâr, evini geçindirme, eşi ile muhabbet etme ve eşinin hatırına riayet etme olduğunu belirtmektedir. Kadının görevi ise sadakat, iffetli olma, eşine hürmet ve itaat etme, hane işlerine emek ve gayret verme, çocuklarının terbiyesine yardım etme olarak ifade edilmektedir (Üstel, 2004). Üstel’in (2004) yapmış olduğu bu çalışmada incelemiş olduğu kitaplardan birinde de ailede eşler arasındaki ilişki erkeğin karısına hürmeti, kadının kocasına itaati çerçevesinde tanımlanmıştır. Şerifsoy (2000) ise 1928-1950 tarihleri arasında aile bilgisi, yurt bilgisi, din bilgisi ve askerlik bilgisi derslerinde okutulan ders kitapları hakkında yapmış olduğu çalışmasında aile ile ilgili görev tanımından söz etmektedir: “Çocukların ileride kuracakları aile hayatında iyi bir anne ve baba olmaları, dirlik ve düzenlik içinde bir yuva tesis edebilmeleri için erkek ve kadının aile ocağındaki vazife ve rolünü iyice kavratmak... Türk ailesindeki yuvaya bağlılık, saadeti yuvada buluş duygusunu ve bunun temini için ev işi zevkini, ev için ve evde çalışma itiyadını kazandırmak gereklidir.” (Şerifsoy, 2000, s. 173). Yine aynı

araştırmada Şerifsoy (2000) İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nun 1939 yılında yazmış olduğu sosyoloji ders kitabında modern ailede iş bölümü olduğunu, annenin çocuğu ahlaki yönden, babanın ise fikri yönden geliştirdiğini belirtmektedir. Bu durumun cinsiyet temelli farklarla ilgili olduğu görülmektedir. Kadın ve erkek arasında temelde yaratılıştan gelen cinsiyet farklılıklarının kabulüne dayanan zihniyet ders kitaplarında öğretilmektedir (Sancar, 2020). Bu kapsamda araştırmada, cumhuriyet dönemi liselerde sosyoloji öğretiminde kullanılan ilk ders kitaplarından Mehmet İzzet'in yazmış olduğu ders kitabı incelenmekte olup öncelikle Mehmet İzzet'in fikri kişiliğinden söz edilecektir.

Mehmet İzzet ve Fikrî Kişiliği

Liselerde sosyoloji dersi 1924 yılında gerçekleştirilen İkinci Heyeti İlmiye Kongresi'nde alınan bir karar ile lise ders program genel çizelgesinde yer almıştır (Zabun ve Berber, 2019). Sosyoloji dersinin liselerde okutulduğu ilk kitap çeviri olup Mehmet İzzet tarafından yazılmıştır. Bu kitap Fransızcada olan Terbiye ve Ahlâka Müteallik Tatbikatıyla İçtimâiyat Dersleri isimli ders kitabıdır. Kitap Fransız toplumunu, kurumlarını, toplumsal olaylarını ve tarihsel özelliklerini ele alıp inceleyen bir sosyoloji kitabı olduğu için eleştirilmiştir (Anık, 2008). Mehmet İzzet bu sebeple 1927 yılında Yeni İçtimaiyat Dersleri ismiyle bir kitap yazmış olup kitap 1928, 1929, 1931 ve 1933'te yeni baskıları ile ders kitabı olarak liselerde okutulmuştur (Eryentü ve Coşğun-Kandal, 2016).

Mehmet İzzet'in toplum anlayışı, Türkiye'deki sosyoloji geleneğinin iki temel referansı olan Emile Durkheim ve Ziya Gökalp'in etkilerini taşımakla birlikte, bu isimlerden önemli noktalarda ayrılmaktadır. İzzet, Durkheimci yaklaşımın temelini oluşturan ve Ziya Gökalp tarafından da benimsenen "içtimai nassiyecilik" yani toplumsal dogmacılık anlayışını reddetmiştir (Anık, 2008). Mehmet İzzet, sabit ve değişmez toplumsal kurallar fikrine karşı çıkarak bilimsel şüpheciliği merkeze alan bir yaklaşım geliştirmiştir. Bu doğrultuda, toplum ve değerler üzerine düşünürken sorgulayıcı ve eleştirel bir perspektifi tercih etmiş, bu yaklaşımını eserlerinde de yansıtmıştır (Kızılloluk, 2008). Ayrıca Mehmet İzzet, fikrî milliyetçilik düşüncesinin öncülerindendir. Milliyetçiliği sadece ırk, coğrafya, dil, gelenek veya tarih gibi unsurlara indirgemeyen; aksine bu unsurların ötesine geçerek daha yüksek insani değeri temsil eden bir kavram olarak ele almaktadır. Ona göre milliyetçilik, insanlığın vatanseverlik gibi daha üst düzey bir ahlaki bilince ulaşabilmesi için geçmesi gereken zorunlu bir aşamadır (Akkuş, 2020). Bu yönüyle onun milliyetçilik anlayışı hem kuramsal hem de felsefi temellere dayanmaktadır.

Mehmet İzzet, sosyoloji disiplininin toplumun ortaya çıkışını ve sahip olduğu özellikleri, yapıları ve işleyişleri geniş bir perspektiften ele alıp açıklamak amacıyla olduğunu düşünmektedir. Bununla birlikte Mehmet İzzet'e göre sosyoloji, toplumların geçmişten günümüze tarihsel süreç içerisindeki gelişim, değişim ve dönüşümlerini ele almak, bu değişim ve dönüşümün nasıl

gerçekleştiğini bulmak ve eğer mümkünse bunlar hakkında elde edilenleri yasalar hâline getirmek amacındadır. (İzzet, 1931). Mehmet İzzet sosyoloji ile ilgili görüşlerini değerlendirirken ait olduğu tarihsel ve entelektüel arka planın doğurduğu düşünce yöntemiyle yola çıkmaktadır. Yöntem olarak Sokratik yöntemi takip eden Mehmet İzzet'in Sokrates'e benzerliği de sosyolojik bakış açısının toplumsal fenomenlerle bu çetrefilli güzergâh üzerinden yaklaşmasından kaynaklanmaktadır (Balci, 2014). Bu bağlamda Sokrates'in sorgulamalarında ele aldığı konular gibi toplumsal fenomenler bir yanıyla apaçık ve sistemli bir bilgi iken diğer yanıyla bu fenomenler diyalogun ucunun açık ve çatışmalı olmasından dolayı çetrefillidir.

Araştırmanın Amacı

Bu araştırmada Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu ilk yıllarda ortaöğretim sosyoloji ders kitaplarından Mehmet İzzet tarafından 1931 yılında yazılan ve çeviri olmayan "İçtimaiyat" ders kitabı incelenmiştir. Ders kitabında ideolojik bağlamda vurgulanan aile modeli ile kadınlık ve erkeklikleri incelemek amacıyla kadının toplumdaki yeri, kadınlıkların erkekliklere göre nasıl konumlandıkları, kadın ve erkeklerden beklenen rol ve sorumluluklar aile kurumu özelinde ele alınmıştır. Araştırmada aile kurumunun seçilme nedeni modernliğin aile odaklı inşasını incelemeyi istemektir. Modernlik kadınlık ve erkeklik değerleri arasındaki ayrımları yeniden şekillendirmiştir ve toplumsal yaşam aileye ait alan olan özel alan ile toplumsal ortaklığın yaşandığı kamusal alan olarak ikiye ayrılmıştır. Modernleşme sürecinde aileye, duyguların paylaşılması, karşılıksız fedakârlıkta bulunma, kültürün yeni kuşaklara aktarılması gibi dışıl değerler yüklenmiştir.

Araştırmada aile kurumunun ele alınma nedenlerinden bir diğeri de modernleşme döneminde aile inşa etmenin yeni bir toplum inşa etmek olarak düşünülmesidir. Aile toplumsal değişim ve dönüşüm dönemlerinde öncelikle değişen bir kurum olmuştur. Bir başka deyişle politikalar, yeni bir toplum inşa etme aracı olarak öncelikle yeni bir aile modeli geliştirmeye yönelmektedir. Bu araştırmada sözü edilen hareket noktalarından yola çıkılarak ders kitabında aile konusunun ele alındığı bölüm, vurgulanan aile modeli, kadınlık ve erkeklikler üzerinden incelenmiştir.

Alanyazında Mehmet İzzet'in sosyoloji ders kitabı ile ilgili olan ancak bu araştırmanın konusundan farklı olan çalışmalar bulunmaktadır. Aslantürk (1999) çalışmasında Mehmet İzzet'in sosyoloji ders kitabını sadeleştirilerek günümüze kazandırılması amacıyla bir yüksek lisans tez çalışması ortaya koymuştur. Bu çalışmada, İzzet'in ders kitabında birçok sosyal konuyu tartıştığı, birey ve toplumu inceleyerek "Toplum nedir?" sorusuna cevap aradığı belirtilmektedir. Balci (2014) Mehmet İzzet'in Yeni İçtimaiyat Derslerinde ortaya konulan toplum tasavvurunda Cumhuriyet'in kurulduğu ilk yıllarda yapılan inkılâpların değerini yeteri kadar ele almadığını ve bu durumun bir sorun olarak görüldüğünü belirtmektedir. Mehmet İzzet, yeni yetişecek kuşakların Cumhuriyet'in

ideallerini içselleştirilmesini zorlaştıracakı düşüncesi ile eleştirilmiştir (Balcı, 2014). İlgili çalışmalar arasında ders kitabının çevriyazı, terim seçimi, dil tutarlılığı ve çevrinin niteliği üzerine odaklanıldığı (Oktay, 2019), nasıl milliyetçi bir ideolojik inşa aracı olarak kullanıldığı (Sain, 2018) ele alınmakta olup spesifik olarak aile modeli ile kadınlık ve erkeklik söylemlerinin ele alındığı çalışma yer almamaktadır. Bu bağlamda araştırma önceki araştırmalardan farklı olarak toplumsal cinsiyet rollerinin inşasını analiz etmektedir. Araştırmada Mehmet İzzet'in sosyoloji ders kitabının seçilmesinin nedenleri; onun Türkiye'de bir düşünce ananesi kurmayı amaçlaması, Ziya Gökalp'in felsefesinden ayrışması, toplum bilimciliğin yanı sıra felsefeciliğin de gelişmesine katkıda bulunması ve Ziya Gökalp'ten sonra ilk defa yeni bir biçimde toplumbilim anlayışı geliştirmesidir (Arslantürk, 1999).

Araştırmanın diğer araştırmalardan farklılaştığı bir boyut ise araştırma deseni olarak söylem analizi kullanılmasıdır. Bu yöntem ile araştırmada ders kitabındaki ideolojiler ve toplumsal dinamikler anlaşılmalı çalışılırken sorgulama temelinde ilerlenmektedir. Öğretim boyutunda ise sosyoloji dersinin "aile" kurumu özelinde vurgulanan kadınlık ve erkeklik söylemlerinde, söz konusu kimliklerin idealize edilen hâli ile sunulurken önemli bir sosyalleşme alanı inşa ettiği düşünülmektedir. Ders kitabı içeriğinde yer alan aile modeli ile kadınlık ve erkeklik idealleri ataerkil toplumsal yapının anlaşılmasında, korunmasında ve devamlılığının sağlanmasında önemli bir izlektir. Bu bağlamda araştırmanın toplumsal cinsiyet sosyolojisi ve eğitimi konusunda önemli veriler sunacağı düşünülmektedir.

Yöntem

Bu başlıkta araştırmanın modeline, araştırmanın desenine, veri toplanma araçlarına, incelenen dokümana ait bilgilere, örnekleme, veri analizine ve araştırma problemlerine yer verilmiştir.

Araştırmanın Modeli

Ders kitabında ideolojik bağlamda vurgulanan aile modeli ile kadınlık ve erkeklikleri incelemek amacıyla olan bu araştırma, nitel araştırmaların doğasına uygun olarak düzenlenmiştir. Nitel araştırmalarda gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama teknikleri kullanılmaktadır. Böylelikle algıların ve olayların doğal ortamında gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konulması sağlanmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2006). Nitel araştırma modeli ile araştırmada ele alınan ders kitabındaki aile modeli, kadınlık ve erkeklik pratiklerinin ideolojik söylemleri derinlemesine incelenmiş, bütünlük oluşturacak şekilde bir araya getirilmiştir.

Araştırmanın Deseni

Araştırmanın deseni söylem analizidir. Bu araştırmada incelenen ders kitabı verili bir kabul olarak ele alınmayıp sorgulamak ve anlamlandırmak amacıyla incelenmiştir (Phillips ve Hardy, 2002). Araştırmacının tavrı ideolojileri ve toplumsal dinamikleri anlamaya odaklıdır. Araştırmada ele alınan

ders kitabında ifade edilen aile modeli ile kadınlık ve erkeklik söylemleri sorgulanmaktadır ve böylelikle anlam inşa etmeye dönük bir sunum ortaya konulmaktadır.

Veri Toplama Araçları

Araştırmada Cumhuriyet Dönemi'nde Mehmet İzzet tarafından yazılan ve ilk lise sosyoloji ders kitaplarından birisi olan "İçtimaiyat" adlı eserde vurgulanan aile modeli, kadınlıkların erkekliklere göre nasıl konumlandıkları, kadın ve erkeklerden beklenen rol ve sorumluluklar bakımından ele alınmaktadır. Bu kapsamda araştırmanın verileri ilgili ders kitabından doküman inceleme yoluyla elde edilmiştir. Bu araştırmada doküman inceleme ile kaynaklar; okuma, not alma ve değerlendirme süreçleriyle ele alınmıştır (Karasar, 2005). Örneklem olarak seçilen ders kitabı ise evrendeki tüm birimlerin örneğe girebilmek için eşit ve bağımsız olduğu seçkisiz örnekleme tekniği ile belirlenmiştir (Büyüköztürk vd., 2021).

Verilerin Analizi

Araştırmanın verileri içerik analiz yöntemi ile çözümlenmiş, ulaşılan temalar bulguların sunumunda ayrı başlıklar hâlinde verilmiştir. Nitel araştırmalarda içerik analizi yoluyla kalıp yargıları, temaları ve anlamları belirlemek amacıyla ele alınan materyal dikkatlice, ayrıntılı ve sistematik olarak incelenmekte ve yorumlanmaktadır (Berg ve Lune, 2017). İçerik analizi ile veriler özetlenip sınıflandırılarak anlamlı bütünler hâlinde bir araya getirilebilmektedir (Weber, 1990).

Nitel araştırmalarda geçerlik ve güvenilirlikten ziyade inandırıcılık olması gerektiğine dikkat çekilmektedir (Houser, 2015; Whitemore vd., 2001). Nitel araştırmalarda geçerlik ve güvenilirlik olarak ifade edilen inandırıcılık; inanırlılık, güvenilebilirlik, onaylanabilirlik ve aktarılabilirlik alt boyutlarından oluşmaktadır (Houser, 2015; Merriam, 2013). Bir araştırmadaki iç geçerlilik için sonuçlarda inanırlılığı sağlamak önemlidir. İnanırlılık için uzman incelemesi yöntemlerinden yararlanılmaktadır (Holloway ve Wheeler, 1996). Bu araştırmada içerik analizi neticesinde ulaşılan temaların araştırmanın bulgularını ve sonuçlarını tam olarak yansıtıp yansıtmadığını belirlemek amacıyla üç alan uzmanının (iki uzman toplumsal cinsiyet, bir uzman felsefe grubu eğitimi alanındandır) görüşüne başvurulmuştur. Araştırma güvenilirliğinin sağlanması amacıyla üç uzmandan elde edilen görüşler, Miles ve Huberman'ın (1994) formülü (Güvenirlik=görüş birliği/görüş birliği+görüş ayrılığı) kullanılarak hesaplanmıştır. Bu araştırmaya özgü olarak gerçekleştirilen güvenilirlik çalışmasında %90 oranında bir uzlaşma sağlanmıştır.

Araştırmada içerik analizi, çalışmanın amaçları doğrultusunda aşağıdaki sorular/problemler üzerinden gerçekleştirilmiştir:

1. Ders kitabında vurgulanan kadınlık ve erkeklik rolleri nelerdir?
2. Ders kitabında kadınlığı ve erkekliği inşa eden unsurlar nelerdir?

3. Ders kitabına göre anne ve babanın rolleri nelerdir?
4. Ders kitabına göre toplumda kadının ve erkeğin rol ve sorumlulukları nelerdir?
5. Ders kitabında söylemsel olarak dinin kadınlık ve erkekliğin inşasında nasıl bir etkisi söz konusudur?
6. Ders kitabında evlenme seremonisi açısından ailede tarihsel süreçte yaşanan değişimlerin kadın ve erkek kimlikleri üzerindeki etkisi nedir?
7. Ders kitabına göre çocuk yetiştirmenin anne ve babanın rolleri bağlamında aileye yansımaları nelerdir?

Bulgular

Bu başlık altında araştırma kapsamında ön plana çıkan temalar başlıklandırılarak sıralanmıştır.

Ailenin Reisi Olarak Erkeklik ve Babalığın Doğası

Bir toplumsal kurum olarak ailede ekonomik, dinî ve ahlaki sebeplerden dolayı değişimler yaşanmaktadır. Sosyoloji, aile kurumunu ele alırken aile türlerini akrabalığın ana, baba ya da hem ana hem baba soyundan olup olmama durumlarına da bakarak sınıflandırmaktadır. Bu bağlamda ders kitabında anaerkil aileyi ele alan yazar, anaerkil toplumlarda kadının değil erkeğin egemen olduğunu belirtmektedir. Ders kitabında tarihsel süreç içinde kadının hiçbir zaman erkekleri egemenliği altına almadığına yönelik söylemler ön plana çıkmaktadır:

“«Maderî» klanlarda hâkim olan gene erkeklerdir, yalnız baba değil ananın biraderi, yani dayıdır. Meselâ Sumatradaki Menangkabao’larda dayıya «memek» derler. «Memek» aile residir. Memek’lerin hüküm ve nüfuzu siyâsî nizamın esasını teşkil eder. Aşiret reisleri bunların en ihtiyarları ve en nüfuzluları arasından seçilir.” (İzzet, 1931, s. 104).

Ders kitabında iptidai toplumlar olarak nitelendirilen yani yazılı kültürü bulunmayan ve sanayileşmemiş toplumlardaki ailelerde akrabalığın ana tarafından geçtiği belirtilmektedir. Ana tarafından kurulan bu akrabalığın doğal olmasının nedenleri olarak da kadının çocuk doğurması, senelerce onu emzirmesi ve beraber bulunmaları olarak ifade edilmektedir. Bu sırada baba ise uzakta, harpte veya avdadır. Bundan dolayı da çocuğun anasına, onun totemine bağlı sayılması doğal olarak görülmektedir (İzzet, 1931). Ders kitabında kadının çocuk doğurması, onu emzirmesi, beslemesi ve büyütmesi söylemleri kadınlığın biyolojik bağlamda analık üzerinden vurgulandığını gösteren ataerkil bir söylemdir. Tüm bunlara ek olarak ders kitabında ana tarafından hısımlığın hiçbir toplumda kadınların hâkim ve erkeklerin ise boyun eğen durumda bulunmaları sonucunu doğurmadığı da belirtilmektedir. Bu söylemlere anaerkil toplumda babanın konumunun sarsılacağı endişesi ile yer verilmiş olabileceği düşünülmektedir.

Ders kitabında ana tarafından akrabalığın olduğu toplumlarda babalığın durumu değerlendirilmektedir. Baba olma hakkının toplum tarafından babaya yüklenen bir vazife olduğu, babalık duygusu ve şefkatinin baba olmanın doğasından geldiği belirtilmektedir (İzzet, 1931). Ders kitabında baba olma; babalık duygusu ve şefkati ile ilişkilendirilirken babalığın da analık gibi bir doğası olduğu vurgulanmaktadır. Mehmet İzzet analık gibi babalığın da kutsallığını vurgulamakta şefkatli babalık söylemini hatırlatmaktadır. Güncel alanyazında babalığın yakınlık, duygusal bağ kurma, bakım verme gibi rollerle ilişkilendirildiği (Dermott, 2014) gerçekliği düşünüldüğünde İzzet'in babalığın doğasından söz etmesi oldukça önemlidir.

İzzet'e (1931) göre ataerkil toplumsal yapı ele alınırken tarihsel süreç içinde ailenin geçirmiş olduğu aşamalara bakmak gerekmektedir. Bu bağlamda pederşahi ailede erkek olan reisin mutlak hâkimiyeti olduğu unutulmamalıdır. Bu ailede dinî ayinlerin imamı aile reisi olan pederdir. Evlilik sürecinde kadın dâhil olduğu eşinin ailesine girerken kendi babasının mezhebini bırakmalı, babasının atalarına tapınmak yerine kocasının atalarına tapınmalıdır. Bu bağlamda pederşahi ailede erkek egemenliğinin oldukça güçlü olduğu görülmektedir.

Babanın Erkek Evlat Sahibi Olma Zorunluluğu Bağlamında Çok Eşlilik Meselesi

Ders kitabında pederşahi ailede dinî perspektiften ailenin özellikleri anlatılırken tarım toplumlarında İslam dinî benimsenmesine rağmen yıllarca egemen olan bir algı Fuzuli'nin beyiti üzerinden örneklendirilmektedir:

“Ferzentsiz âdemi teleftir.

Baki eden anı bir haleftir” (İzzet, 1931, s. 107).

Bu sözlerde Fuzuli; oğlu olmayan babanın telef olacağını, aileyi devam ettirenin babanın yerine geçecek olan bir erkek evlat olduğunu vurgulamaktadır. Bu bağlamda baba ocağının sönmemesi pederşahi ailenin birinci hedefidir. Bu ailelerde savaşmak, tarım yapmak ve intikam almak için fazla erkeğe ihtiyaç olduğu düşünülmektedir. Ders kitabında pederşahi aileye oğlan çocuğu çokluğunun ve bu erkek çocukları doğurmak bakımından zevce çokluğunun mantık olarak uyumlu olduğu da ifade edilmektedir.

Türk Toplum Geleneğinde Devlet İdaresinde Kadın İmgesi

Ders kitabında Türk toplumlarında aile teşkilâtının pederşahi tipte olup olmadığının ihtilafı bir konu olduğu belirtilmektedir. Mehmet İzzet ders kitabında Ziya Gökalp'in argümanlarından hareketle Türk ailesinin pederşahi bir nitelikte olmadığını belirtmektedir. Bu argümanlardan biri şöyledir:

“...Türk cemiyetlerinde siyasî velayetin, saltanat hakkının, sade hakana değil bir dereceye kadar da hatuna ait olmasıdır. Meselâ kadınlar erkeklerin yaptıkları bütün hizmetleri yaparlardı: hükümdarlık, kumandanlık gibi. Bundan başka kurultaylarda erkekler gibi bulunurlardı. Bir

emirname «hakan diyor ki» diye başlarsa hükümsüzdü. Ancak «hakan ve hatun emrediyor ki» diye başlarsa onun hükmü olurdu. Hakan yalnız başına ecnebi devletlerin elçilerini kabul edemezdi. Elçiler, ancak hakan sağda hatun solda olmak üzere ikisinin huzuruna çıkabilirlerdi. Hulâsa siyâsi haklar hakanla hatunun ikisine aitti. Bittabi siyâsi hayatta bu kadar ehemmiyetli bir yer tutan kadının aile hayatında tamamen mahkûm mevkiinde olmasına imkân yoktur.» (İzzet, 1931, s.108-109).

Bu bağlamda ders kitabında Türk devlet geleneğinde kadınların da erkekler gibi değerli olduğu ifade edilmektedir.

Muasır Aile ve Evlenme

Ders kitabında medeni kanun ile aile hayatının düzenlenmesinin muasır aileye özgü bir durum olduğu belirtilmektedir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarında okutulan bu ders kitabında ülkemizde medeni kanun eli ile devletin aile hayatına daimî şekilde ve gitgide artan bir tarzda müdahale ettiği vurgulanmaktadır. Modernleşme pratikleri bağlamında modern aile modelinin inşasının ulus devlet ideolojisinde önemli bir rolü olduğu düşünüldüğünde aile yaşamının kanunlarla kontrol altında tutulması da kaçınılmaz olmuştur. Bu bağlamda anne babanın çocuğunu eğitmek için cezalandırma hakkı olsa da hâkim kararı ile anne babanın çocuk üzerindeki velayetinin kaldırılabileceği belirtilmektedir. Bu örnekler ders kitabında devletin himaye ve kontrolü ile aile yaşamına şekil vermesinin en önemli kanıtları olarak yer almaktadır (İzzet, 1931).

Muasır ailede hem dinî hem ekonomik birlik zayıflamıştır. Bu aile karı, koca ve çocuklardan oluşan çekirdek aile formundadır. “Az üyesi olan çekirdek ailede evlenmek yani nikâh pederşahi ve pederi aileye göre bir zorunluluktur” (İzzet, 1931, s. 115). Ders kitabında aile hayatının bütün ahlaki ve dinî kıymetinin nikâh merasiminde toplandığını ifade edilmektedir.

İbadet Şekli Bağlamında Ailenin Değişimi

Ders kitabında muasır ailede dinî birliğin zayıflaması tek tanrılı dinler ile ilişkilendirilmiştir. İslamiyet ve Hristiyanlık yayılmadan önce pederşahi aile tipinde kavimlerin başlıca ibadet yerleri yalnızca kendi aile etrafına açılmış olup bu yerler aile ocağı ile ataların mezarlarıydı. Ancak bu iki din, ibadet edilen mekânı her inanana aile farkı gözetmeksizin açmıştır. Bu durum pederşahi ailede daha önce kendi evinin imamı olan erkeklerin cami ve kiliselerde farklı ailelerle, erkeklerle, kadınlarla, çocuklarla birlikte başka bir imama uymalarını sağlamıştır. Bu durum ile ilgili olarak ders kitabında İncil ve Kuran-ı Kerimden ayetlere yer verilmiştir:

«Ve yeryüzünde kimseye pederimiz demiyeyiniz, zira pederiniz birdir o dahi göklerde dir.» (Meta İncili tercümesi, bap 23, ayet 9).

«Eğer bir kimse bana gelip te kendi pederine ve validesine ve zevcesine ve evlâdına ve biraderlerine ve hemşirelerine hem kendi canına bile buğz etmezse benim şakirdim olamaz.» (Lüka İncili tercü-mesi, bap 14, âyet 26).

«Ya müminler! Ezvaç ve evlâdınızın bazıları size düşmandır, sizi ibadetinizden alıkor veya din emrinde size husumet eder, imdi onlardan hazer edin.» (Kuran, Tegabün suresi, ayet 14).

«Ey müminler! Ebeveyn ve evlâdınızın size kıyamette faydası olmaz, Allah onlarla sizi ayıracaktır.» (Mümtahine suresi)» (İzzet, 1931, s. 113).

Aşiret, kavim ve milletler üstü tek tanrılı dinlere ait olan bu emirler Allah karşısında aciz fertlerin şahsi mesuliyetlerinin esasını koymuştur. Bu bağlamda bireyin dünya ve ahiretteki selameti atalarına tapmakta değil doğrudan doğruya Allah'ın rızasını alarak yaşamını düzenlemekte bulunmuştur.

Ders kitabında pederi ve perdersahi ailenin bozulmasında din ve devletin etkisinden söz edilmektedir. Bu aile türlerinde mutlak kudret sahibi aile reisinin (baba/erkek) egemenliği gerekliken yine benzer şekilde üyesi çok olan ailelerin (geniş aile) bir arada toplu olarak yaşaması ise onların faaliyetinin mutlak bir kudret ve hâkimiyeti olan bir reis tarafından düzenlenmesi gerekliydi. İzzet'e (1931) göre muasır ailede ise aile reisinin mutlak hâkimiyeti bir taraftan devlet diğer taraftan dinî nedenlerle azalmıştır.

Muasır Ailede Kız Verme ve Evlenme

Toplumsal süreçte yaşanan iktisadi değişmeye karşı bir tavır olarak ana babalar yazar, gazeteci ve doktora kız vermeme eğilimine girmelerinin nedeni damadın ailelerin eski adet ve geleneklerine riayet etmeyeceği, aile içerisinde eski yaşama ve çalışma birliğinin ortadan kalkacağına yönelik endişe duymalarından kaynaklanmıştır (İzzet, 1931). Bu bağlamda ders kitabındaki söylemler değerlendirildiğinde “kız verme” söyleminin başlı başına bir ataerkil söylem olduğu düşünülmektedir. Kadın, alınıp verilen bir eşya gibi ifade edilmektedir.

Çekirdek Ailenin Gelişimi

Sanayileşme ile yaşanan iktisadi değişmeler aile üyelerini dışarıda çalışmaya mecbur bırakmıştır. Bunun sonucu olarak da üyelerine en yakın bağları taşıyanlar beraber kalmışlar ve ötekilerin ayrılarak müstakil aileler kurmuştur. Ders kitabında muasır aile olarak tanımlanan aile, karı kocayla reşit olmayan çocuklar veya henüz evlenmemiş kızlardan oluşan çekirdek ailedir (İzzet, 1931). Muasır aile tanımında yer alan “evlenmemiş kızlar” vurgusu kadınlığın erkekliğe nazaran ayrıca vurgulandığının bir göstergesidir. Ders kitabında kadınlık ile erkeklik arasındaki farklar biyolojik bir temelde açıklanırken evlenmemiş kızların evlenmemiş erkeklere göre daha narin ve korunması gereken kişiler oldukları da düşünülmektedir.

Ders kitabında şehirleşme ve sanayileşme ile Türk aile yapısının zorunlu olarak bir değişim geçirdiği belirtilmektedir. Bununla birlikte evrensel dinlerin ibadetlerinde kadın ve erkeklerin bir araya toplanmaları, ailelerde bireylerin farklı farklı iş kollarına dâhil olmaları gibi nedenlerle ailelerin artık tek bir kaideye bağlanarak topyekûn birlikte hareket etmelerinin mümkün olamayacağı belirtilmektedir:

Büyük şehirlerde meslek ayrılığı yüzünden aile hayatı üretim birliği olmaktan çıkarak tüketim birliğine dönüşmüştür. İlahi dinlerin benimsenmesinden sonra nasıl camiler ve kiliseler farklı ailelerden kadınları ve erkekleri bir araya topladıysa, büyük sanayi devrimi ile fabrikalar, ticaret ve sanayi müesseseleri farklı ailelerden binlerce erkek ve kadını beraberce çalışmaya mecbur bırakmıştır.

“Çok defa koca, karı, hatta evlât ayrı ayrı meslekler edinmeğe, bir meslekten olsalar bile, iş bölümü nedeniyle günlerinin yek diğer ile buluşmadan geçirmeye mecbur oluyorlar. Artık aile reisinin emri altında (bazen köleler ve cariyeler ile) zevcelerin ve evlâtların müşterek bir an'aneye, bir kaideye boyun eğerek çalıştıkları devirden uzaktayız. Böyle bir çalışma tarzına artık ancak büyük şehirlerden uzak temel ekonomik etkinliği tarıma dayalı toplumlarda olabilir.” (İzzet, 1931, s. 114).

Mehmet İzzet kadın ve erkeklerin birlikte çalışmasının iktisadi zorunluluklar nedeniyle önüne geçilmesinin mümkün olmadığını belirtmektedir.

Evlenmenin Gelişimi

Ders kitabında çekirdek ailede evlenmenin diğer aile türleri olan pederi ve pederşahi aileye göre daha önemli bir eylem olduğu belirtilmektedir. Mehmet İzzet'e (1931) göre aile hayatının bütün ahlaki kıymeti ve dinî mukaddesi nikâh merasiminde toplanmıştır. Evlenme muasır ailede toplumun temelini kuran akit mahiyetindedir. Bu durum modernleşme stratejisinin bir ideolojisi olarak düşünülebilir. Modern toplumlarda evlenme resmi nikah ile devlet tarafından onaylanmakta, devlet aile hayatının devamı için evlenmeyi belirli şartlara bağlamaktadır.

Ders kitabında diğer konularda olduğu gibi evlenme de tarihsel süreç içerisinde ailenin geçirmiş olduğu değişimler çerçevesinde pederşahi ve muasır aile karşılaştırması ile sosyolojik bir bağlamda ele alınmaktadır. Pederi ve pederşahi ailede evlenme karı ve koca arasında değil iki aile arasındaki bir sözleşmeden kaynaklanmaktadır. Ancak muasır ailede evlilik resmi olmakta, evlenenlerin rızası ile gerçekleşmektedir. Pederşahi ailede evlenme, yabancı bir kız ya da bir gelinin mâl edilmesi münasebetiyle yapılmaktadır. Bu aile türlerinde evlenme iktisadi ve dinî temelde cemiyet adına bir değişiklik getirmediğinden muasır ailedeki gibi önemli bir olgu olarak değerlendirilmemiştir. Çağdaş toplumlarda evlilik iptidai toplumlarda olduğu gibi artık din, kan bağı ya da ekonomik gereklilik gibi nedenlerle yapılamamaktadır. Muasır ailede millî ve tek tanrılı dinlerin ayinleri evlilik merasimlerine eşlik etmeye başlamıştır. Evlenmenin tam olarak resmi ve aleni bir akit olması devletin laik olması ile gerçekleşmiştir (İzzet, 1931, s. 116). Ders kitabında evlilik bahsinde “gelinin mâl edilmesi” söylemleri ile eril bir dil kullanılmakta, ataerkil ideoloji yinelenmekte, yeniden üretilmektedir. Gelinin mal edilmesi ve gelinin alınması söylemsel olarak erkeğin kadından üstünlüğünü vurgulamaktadır. Evliliğin temelinde bulunan kadının evlendikten sonra eşinin ailesine dâhil olması, evin reisi olarak erkeğe tabi olması sonucunu da doğurmaktadır.

Kadınlık Rolü

Ders kitabında çağdaş ailede yaşanan değişimlere Mehmet İzzet'in vermiş olduğu "Günahkâr Salha" örneği oldukça dikkat çekicidir. Saliha kadın kavramsal olarak Allah yolunda fedakârlık, hizmet ve gayret gösteren, evlâtlarının ebedî istikballeriyle dertlenen, evlâtlarının ahiretleri için Allah'a sığınan, onları Allah yoluna adayan, ibadet ve takva yoluna sevk eden kadındır. Bu kadın tasavvurunda iffet ve hayâ gibi söylemler zirvededir ve Saliha kadınlar hem evlâtlarına hem de toplumlarına rahmet vesilesi olurlar. Ders kitabında Ahmet Hikmet Müftüoğlu'na atıfla verilen kadın imgesi günahkârlık ile ilişkilendirilmiştir:

"Muasır ailenin temeli olan evlenmenin ferdî meyillerle bu sıkı münasebeti şundan ileri gelir: Şimdiki hayatta ailede birliğin kurulması için din, iktisat, ortaklaşa bir mesuliyet tesanüdü kuvvetli bir temel hizmetini görmediklerinden, başka başka dinden, meslekten ve san'atten olabilen kadın ve erkeklerin ailede birliğini yapan ancak muhabbettir. Esasen büyük aileler gitgide ufaldıkça kan koca birbirlerine hayatlarını daha ziyade hasredebileceklerinden bu hissî bağın ehemmiyeti o kadar ziyade göze çarpar. Oruçlu olmasına rağmen uzaktan gelen kocasını kucaklayarak ona şefkatini ve sevgisini gösteren «günahkâr Salha» muasır ailenin karı örneğidir (Müftüoğlu Ahmet Hikmet: Haristan ve Qilistan)." (İzzet, 1931, s. 117-118).

İzzet'in Ahmet Hikmet Müftüoğlu'na atıfla yer verdiği "günahkâr Salha" örneğinde Saliha sadakat ve fedakârlık temelli bir kadınlık idealinin inşasında önemli bir göstergedir. Mehmet İzzet'in bu örneği kendi kitabında kullanması tesadüfi değildir. İzzet bu örnekle modern ailede dini, ekonomik veya toplumsal temellerin zayıfladığı yeni bir düzende, evliliğin duygusal bağlarla sürdürülmesi gerektiği düşüncesini vurgulamak için seçmiş olabilir. "Saliha" bu bağlamda, yeni aile modelinde kadının sevgisiyle aileyi bir arada tutan merkezî bir figür olarak konumlandırılmaktadır ancak kadın sonuç olarak "günahkarlık" ile de nitelendirilmektedir.

Sağlıklı Çocuk Yetiştirmede Tek Eşle Evliliğin Zorunluluğu

Ders kitabında tek eşle evliliğin gerekli olmasının dört nedeni olduğundan söz edilmektedir. Burada dikkat çeken unsur çocukların sağlıklı bir şekilde yetişmesi için tek eşliliğin uygun olduğunun ifade edilmesidir. Bunlardan ilki günümüz toplumlarında kadın ve erkek nüfus oranlarının eşitliği ile ilgilidir.

"Her memlekette erkek ve kadın cinslerinden olan fertlerin miktarları hemen hemen birbirine eşittir. Demek ki tek karı kocalılık insanın yaşama şartlarına uymaktadır. Ancak tek evlenme sayesinde en fazla miktarda aile ocaklarının kurulması mümkün olur. Yani çocukların yetiştirilmesi için en elverişli şartlar hazırlanmış bulunur." (İzzet, 1931, s. 119).

Tek eşliliğin bir diğer gerekçesi ise çocuk ölümlerini azaltmasıdır. Ayrıca anne ve babalar çocuk yetiştirmede müşterek katkı sağlayarak çocuğun mükemmel bir tarzda toplumsallaşmasını sağlamaktadır. Bunlara ek olarak ders kitabında muasır ailede çocuk yetiştirmeye ayrı bir önem verilmesi gerektiğinin altı da çizilmektedir:

“Muasır medeniyetin şartları, gitgide artan iş bölümü ve duygu, çocukların yeteneklerine yaraşan mesleklere sokulmasını ve bunun için de senelerce ve itina ve sabır ile terbiye ve tahsil görmelerini gerektirmektedir. Şüphesiz, bu dikkat ve nezareti yalnız ve daima aile yapmayacaktır. Okullara düşen vazife büyüktür. Fakat çocukların terbiye ve tahsilinde ailenin hissesine düşen emek de, bir parçadan ibaret olmakla beraber, eskiden beklenen himmetten kat kat fazladır. Ana ve baba birbirine yardım ederek çocukların yetiştirilmesine daima ve beraberce nefislerini ayırmaları lazımdır.” (İzzet, 1931, s. 119).

Bu bağlamda tek eşli çekirdek ailelerde anne ve babalığın, çocukları önceleyip onlara adanmayı gerektirdiği vurgulanmaktadır.

Boşanmak: Cemiyetin Kökünü Baltalamak

Ders kitabında pederşahî ailede boşanma hakkının erkekte olduğu, kadının ise kocasından ayrılmak için elinde hemen hemen hiçbir hakkının olmadığı belirtilmektedir. Bununla birlikte evlenme ailenin temeli olarak nitelendirilmiş olup boşanmaların en çok da çocukları etkilediği vurgulanmıştır. Bir ailede çocuk olmasa dâhi boşanmaların artmasının toplumdaki bütün aileleri etkilediği, evlenmenin önemli olmayan bir olgu olarak görülmesine neden olacağı vurgulanmıştır. Boşanma *“cemiyetin kökünü baltalamak”* (İzzet, 1931, s. 120) olarak nitelendirilmiş olup toplumsal yapının bozulmaması için evlilik kötü olsa da eşlerin bazı ıstıraplara katlanmaları gerektiği vurgulanmıştır. Ek olarak Mehmet İzzet medeni toplumlarda boşanmanın oldukça istisna olan hâllerde mümkün olabildiğini belirtmektedir. Bu bağlamda ders kitabında yer alan ifadeler şöyledir:

“Bunun içindir ki medenî milletlerde boşanma ancak hâkimin kararı ile o da karı ve kocanın barışmaları ihtimali hiç kalmadığı, karı veya kocadan birinden aile hayatının devam etmesini imkânsız kılacak ağır hareketler çıktığı takdirde caiz görülür (Türk Kanunu Medenisi madde 129). Evvelce erkeğe mutlak surette verilmiş olan boşanma hakkı yerine ancak hâkimin kararı ile yani kayıt ve sınır altında ve oldukça istisnâî hallerde gerçekleşebilen boşanmayı koymuş ve bu suretle hem içtimâî menfaate hem de vicdanî meyillerimize uyan bir tedbir almış bulunmaktadır.” (İzzet, 1931, s. 121).

Modern medeni hukuk sistemlerinde boşanma, bireylerin keyfî tasarruflarından çıkarılarak hâkim denetimine tabi kılınmış ve böylece aile birliğinin korunması önceliklendirilmiştir. Bunun temelinde hem toplumsal istikrarın gözetilmesi hem de bireylerin vicdanî ve ahlaki beklentilerine uygun bir çözüm zemini sunmak yer almaktadır. İzzet’in belirttiği gibi boşanma hakkının mutlak biçimde erkekten alınıp yargı kararına bağlanması, dönemin toplumsal reform anlayışının da bir yansımasıdır.

Medeniyette Yüksek Kadınlık Hâli

Ders kitabında *“Kadının aile ve cemiyette yeri”* ve *“Kadınların haysiyet ve hukukunun inkişaf ve tekâmülü”* isimli kısımda bir toplumun medeniyeti hakkında hüküm vermek için kadınların konumlarına bakmanın gerekli olduğu, yüksek medeniyetlerde yüksek bir kadınlık hâlinin olduğu belirtilmektedir. Ancak bu ifadede anlam bulan yüksek kadınlık ifadesi oldukça belirsiz olup netlik

kazandırılması için kadının durumunu dinî, ekonomik, siyasi ve hukuki açılardan değerlendirmenin gerekliliği de eklenmiştir.

Ders kitabında Mehmet İzzet, evli kadınların ev dışı alanda çalışmasını ifade ederken bu durumun bazı dezavantajlar ortaya çıkardığını belirtmektedir:

“Genç kızlar henüz ana babalarına sığınacakları bir yaşta fabrikalara giriyorlar, evli kadınlar ev dışında çalıştıklarından çocuklarına bakamıyorlar. Hatta bu çocuklardan birçoğu da sanayi işlerinde çalıştırılıyor. İki sene evvel yapılan istatistiklere göre memleketimizde dörtten fazla kimseyi çalıştıran müesseselerde on dört yaşından küçük yirmi iki bin çocuk ve on dört yaşından büyük 30 bin kadın amelelik etmektedir. Böylece işçi kızlar ve kadınlar günlerinin büyük kısmını aile muhitinden uzak, yıpratıcı bir iş başında geçiriyorlar. İktisadî zaruretlere tebaan, kollarından başka bir sermayesi olmadığından dolayı bu gibi işlere başvurmağa mecbur olan işçi kadınların arzusu aile hayatından uzaklaşmak, evinden serbest kalmak değildir, belki bir aile ocağına malik olmaktan ibarettir. Bundan dolayıdır ki sınaî hayatı inkişaf eylemiş medenî memleketlerde işçi kadınların, bilhassa anaların himayesi için muhtelif nizamlar ve müesseseler vardır.” (İzzet, 1931, s. 122-123).

Bu söylemler değerlendirildiğinde ders kitabında 14 yaş üstü 30 bin kadının çalıştığına yer verilirken 14 yaş üstü çalışan erkek nüfusuna yer verilmemesi “erkekler çalışabilir”, kadın ise “zayıf bir konumda olduğu için çalışmayabilir” düşüncesini akla getirmektedir. Bu bağlamda ilgili söylemlerin ataerkil söylemler olduğu düşünülmektedir.

Kitapta “yüksek kadınlık hâli” kadının güzel sanatlar ve edebiyatla ilgilenmesi ile de ilişkilendirilmiştir. Ders kitabında “*iptidâî cemiyetlerde süs erkeklerle mahsus, kadınlarda süs en az derecede olduğu gibi edebiyatın mevzuu da bilhassa yüreklilik ve cengâverlik gösterişleridir. Süsün erkeklerden kadına geçmesi ve aşkın edebiyat ve güzel san’atlerde ehemmiyetli bir mevzu olması gelişme mahsulüdür. Kadınların mevkii de bu gelişme ile beraber değişir.*” (İzzet, 1931, s. 127) denilmektedir. Bu bağlamda erkeklik yiğitlik, cengaverlik gibi eril meziyetlerle kadınlık ise edebiyat ve güzel sanatlar gibi naifliği ve kırılganlığı vurgulayan eylemlerle ilişkilendirilmiş görülmektedir. Ders kitabında “*yüksek medeniyetin alameti olarak yüksek bir kadınlık*” (İzzet, 1931, s. 122) ifadesi söylem olarak Connell’in “vurgulanmış bir kadınlık” olgusunu hatırlatmaktadır (Connell, 1987, 1995).

Tarihsel Süreçte Farklı Toplumlarda Kadının Değeri

Ders kitabında tüm aile türleri arasında “pederşahî” aile türünde içtimaî tasavvurların ve dinî telâkkilerin tesirinin görüldüğü belirtilmektedir. Bu ailelerde mukaddesliğin ve itibarın temelinde erkeğin dinî ehemmiyetinin sonsuz olması yer almaktadır:

“Bütün mukaddeslik ve itibar ondadır. Bütün samî lisanlarda kocaya «baal» yani mevlâ denilir. Eski Yunanlılar kadına kocanın itaatli bir hizmetçisi ve çocuklarının anası olmaktan başka hayat payesi tanımazlardı. «Budist»lerin nazarında kadın en müthiş kandırma aletidir. Bizans piskoposlarına göre kadının kocasına karşı duruşu kölenin efendisine boyun eğmesi kabilinden olmalıydı. Ruslarda da aynı telâkkiler vardı. 17 inci asra kadar Rus kadını esir ve mahpustu, hatta kiliseye bile gitmezdi. Sokağa çıktığı vakit yüzünü bir peçeyle örterdi. Eski Romalılarda, cahiliye Araplarında, ta Deli Petro’ya kadar kısmen Ruslarda cari olan çocukları ve bilhassa kız çocukları

doğunca öldürmek salâhiyeti de aynı esastan gelir. Kız çocuğun cetlerin sülâlesini devam ettirmek ve ocağı sönmekten kurtarmak kabiliyeti yoktur ki yaşama hakkı tanınsın! Hatta erkek çocuktan mahrum olmak ne kadar felâketse kız çocuğu olmakta o derece ayıp gibidir (Peygamberin vak'asına bakınız, Caetano tarihi tercümesi, ikinci cilt, sayfa 191 ve 315). Kız çocukların bırakılması ve öldürülmesi salâhiyeti babaya tanındı mı, artık kadın hayat ve cemiyete ancak bir lütufla giriyor demektir. Bunun tesiri ile kadın kendi yerinin pek aşağı olduğuna inanacaktır. Kızını doğduğu anda bırakabilen, öldürebilen baba elbette onu satabilir; döverek cezalandırabilir. Kız evlenince, babanın hakları aynen kocaya geçer. Karıların kısmen veya tamamen mirastan mahrum tutulması da aynı telâkkilerin neticesidir. Bu haller sade, oldukça mutedil bir pederşahî aile tipi olan cahiliye Araplarında değil, belki İslâm şeriatinde bile görülür (Nisa suresine bakınız, bilhassa 38 inci ayet).” (İzzet, 1931, s. 124-125).

Ders kitabında kız çocuklarının atalarının soyunu devam ettirmek ve ocağı söndürmekten kurtarmak gibi bir statüleri olmadığından cahiliye devrinde kadınlara yaşama hakkının dahi tanınmadığı ifade edilmektedir. Bu bağlamda o dönemlerde erkek çocuğa sahip olamamakla bir kız çocuğa sahip olmak aynı derece ayıp olarak değerlendirildiği de eklenmiştir. Kız çocuklarının bırakılması ve öldürülmesi görevi babalara verildiği için kadın topluma lütufla giren bir kimlik olarak görülmektedir. Ders kitabında bu gibi tarihsel olaylar, dinî ve toplumsal uygulamalar nedeniyle kadının kendi yerini oldukça aşağı bir seviyede algıladığı ifade edilmektedir.

Ders kitabında İslam dininde (yalnızca cahiliye Araplarında değil bazı İslam şeraitlerinde de) kadınların kısmen ya da tamamen mirastan mahrum tutuldukları Nisa suresi 38. ayete atıf verilerek yer almaktadır. Ders kitabında tarihsel süreç içerisinde kadının mevkii değerlendirilirken kadının hâli tam esirlikten özgürlüğe doğru bir yönelimle gelişim gösterdiğine yer verilmektedir:

“Kadının bu tam esirlikten hürriyet hâline geçmesi nasıl oluyor? Rusya’da Birinci Petro’nun ıslahatı bu manada fikrimizi aydınlatılabilir. Bu hükümdar babanın ve kocanın haklarına müthiş darbeler indirmiştir. Çocukların biçimsiz doğdukları vesilesi ile ve ebeler vasıtası ile öldürtülmesini yasak etmiştir. Genç kızların kendilerine danışmadan nişanlanmasını menetmiş, evlenmeden altı ay evvel nişanlıların bir birbirlerini görebilmeleri usulünü koymuştur. Bu suretle kız, babasının emri ile evlenmekten kurtuluyor, nişanlı ile uyuşamayacağını anladığı zaman nişan bozuluyordu. Peçe taşımak yasak oldu. Avrupa’da hükümdarların saraylarında, asırlarca süren bir tekâmül neticesinde meydana gelen salon hayatı zorla, bir hamlede Rusya’ya sokuldu. Kadınlar meclislere girdiler.” (İzzet, 1931, s. 125).

Mehmet İzzet, kadının tam bir esaret konumundan özgürlüğe geçişini tarihsel örneklerle somutlaştırmakta ve toplumsal dönüşümün hukukî ve kültürel reformlarla nasıl mümkün olduğunu göstermektedir.

Kadının Toplumdaki Yeri

Ders kitabında medeni toplumlarda kadınların öğretmen, doktor vb. olmasına ek olarak bir kadın işçi sınıfının da ortaya çıktığı vurgulanmıştır. “Genç kızlar henüz ana babalarına sığınacakları bir yaşta fabrikalara giriyorlar, evli kadınlar ev dışında çalıştıklarından çocuklarına bakamıyorlar.” (İzzet, 1931, s. 122) ifadeleri ile kadınların baba himayesinde korunması gereken varlıklar olduğunun, kadınların ev

içi alanda başat sorumlu olduklarının, çocuklarının başında evde olmaları gerektiğinin altı çizilmektedir. Bu bakış açısı ataerkil söylemin bir yansımasıdır. Yine aynı şekilde “işçi kızlar ve kadınlar günlerinin büyük kısmını aile muhitinden uzak, yıpratıcı bir iş başında geçiriyorlar.” (İzzet, 1931, s. 123) söylemlerinde sanayi iş kolunun ağır işlerinin kadınlar için yıpratıcı olduğu kadın ve erkek arasındaki biyolojik farklılığı vurgulaması bakımından ataerkil bir yansıma olarak değerlendirilmiştir. Bu bağlamda Mehmet İzzet, kadınların arzusunun aile hayatından uzaklaşmak ve evinden serbest kalmak olmadığını, ailelerine destek olmak amacıyla olduklarını da ifade etmektedir (İzzet, 1931). Ders kitabında kadın, evin geçimini gerçekleştiren erkeğe yardımcı olan bir kimlik olarak tanımlanmıştır.

Ataerkil söylem bağlamında ders kitabında kadının yeri aile hayatı olarak ifade edilmektedir. “Kadının aile hayatından uzaklaşmasının mühim içtimai meseleler doğurduğu görülür.” (İzzet, 1931, s. 123) ifadeleri bu bağlamda düşünülmektedir. Bununla birlikte ders kitabında hukuki bağlamda yaşanan gelişmelerin kadının mevki ve haysiyetinde büyük bir iyileşme ortaya çıkardığı da vurgulanmaktadır:

“Pederşahî ailede kadın mutlak surette aile reisine boyun eğer. Gazali nikâhı bir nevi «Rık» kölelik olarak tarif eder, ona göre karı kocanın Rekîkası yani esiridir. Maderî klanda bile kadının, bütün içtimai ve dinî bağların (totem akrabalığının) intikal vasıtası olması itibari ile hukuken imtiyazlı gözükmeye rağmen, orada da bir «kadınlar hakimiyeti»nden bahsedilemeyeceğini, kocasına tâbi olmayan kadının dayısına veya büyük erkek kardeşine boyun eğdiğini görmüştük. Bugün ise, kadın hürriyetini gitgide genişlemekte, hukuk itibari ile az bir zaman içinde erkeğe tamamen denk bir konuma aday bulunmaktadır.” (İzzet, 1931, s. 124-125).

Ders kitabında kadının çalışmasının neden gerekli olduğu da değerlendirilmektedir. Bazı düşünürlere göre “kadının vaziyeti bir maddi refah meselesidir, yani yiyeceğin bolluğuna ve azlığına bakar. Eğer erkekler yiyecek bulmakta güçlük çekerlerse, açlık sıkıntısı devamlı olursa bu vaziyette bulunan insanlarda (tıpkı aç, deniz kazazedelerinde olduğu gibi) asil duygular yavaş yavaş körleşir, kadınlar, çocuklar, ihtiyarlar, hastalar vb. hiçbir riayet görmezler.” (İzzet, 1931, s. 124). Bu söylemlerde de görüldüğü gibi erkeklik evi geçindirme, himayesi altındaki kadın, çocuk ve ihtiyarlara bakmakla yükümlü bir kimlik olarak değerlendirilmektedir. Yine kadının çalışmasının neden gerekli olduğu bahsinde kadınların üretim faaliyetlerinde yer almasının kadının konumunu yükselttiğine yönelik görüşlere de yer verilmektedir. Bu bağlamda “kadına az çok bir kıymet verdiren, onun yiyecek aramak faaliyetlerine yardımcı olmasıdır.” (İzzet, 1931, s. 124) denilmektedir. Bu ifadelerde de kadının yiyecek arayan erkeğe yardımcı olması ile kıymetli olduğu bilgisine yer verilmektedir.

Ders kitabında pederşahi ailede kadının mevkiinin düşük olduğu da ifade edilmektedir. Bu ailelerde toplumsal düşünce dinî kaidelere göre şekil aldığından ve atalara taptıklarından erkeğin dinî ehemmiyeti oldukça yüksektir. Erkeklik kadınlığa göre itibarlı bir kimlik olarak konumlanmaktadır. Bu bağlamda ders kitabında kadının konumu farklı farklı toplumlarda örneklendirilerek ele alınmaktadır.

Ders kitabında kadının konumu evliliklerde “mihir” karşılığı evlenme bağlamında da değerlendirilmektedir. Bu bağlamda mihir (para, kıymetli eşya ve hayvan) karşılığı kadın tedarikinin ailede akrabalığın baba tarafından kurulmuş ve hâkimiyetin erkekte olduğunun bir göstergesi olarak yorumlanmıştır. Mehmet İzzet (1931) bu uygulamanın dışında kadının istiklalini yükselten bir uygulama olarak babanın kızı evlenirken ona verdiği para veya malın kadına verilen bir değer olduğunu da eklemektedir.

Ders kitabında kadının haysiyetinin öncelikle yüksek sosyoekonomik sınıflarda ortaya çıktığı, buradan da düşük sosyoekonomik sınıflara doğru yayıldığı belirtilmektedir. Ayrıca ders kitabında kadınların eşlerinin statüsüne göre de değer gördüklerine yönelik bir örneğe yer verilmiştir:

“Eski Anglosakson cemiyetinde yüksek veya aşağı sınıflarda kadınların tamamen başka vaziyetlerde bulundukları görülür. Lordun karısı en büyük saygı ile karşılanır, saraydaki eğlencelerde başa geçen odur, zevcinin uşaklarını kabul eden, onlara hediyeler veren, fazla gayret göstermeleri için teşvik eden odur. Köylerde ise bilâkis, Anglosakson kadınları eski asırlarda sefalet hayatı sürmüş gibi gözükmüyorlar. Orta ve Yenizamanlarda garp memleketlerinde kadının vaziyetini yükselten ehemmiyetli sebep bu farklarda belirir. Kadın lüks, san’at, muhayyile hayatında kendine mahsus bir yer tuttuğundan fevkalâde hürmet görüyor. Bu hayat ise ancak refahlı muhitlerde inkişaf edebilir.” (İzzet, 1931, s. 127).

Bu bağlamda ders kitabında kadına verilen değer toplumlarda eşin yani erkeğin statüsüne göre değişmekte olduğuna yer verilmesi kadının “ikinci cins” olarak vurgulandığını göstermektedir.

Tartışma ve Sonuç

Türk modernleşmesi, Türkiye Cumhuriyeti’nin ulus devlet olarak inşasında iktidarın düzenleme pratiklerinin bir alanı olarak aile üzerinden yapılan düzenlemelerle de gerçekleşmiştir. Bu bağlamda araştırmada Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulduğu ilk yıllarda okutulan ortaöğretim sosyoloji ders kitaplarından Mehmet İzzet’in 1931 yılında yazmış olduğu sosyoloji ders kitabındaki ideolojik bağlamda vurgulanan aile modeli, kadınlık ve erkeklik değerleri açısından incelenmiştir. Modernlik, kadınlık ve erkeklik değerlerini her iki cins arasındaki farklılıklara yapmış olduğu vurgu ile söylemsel olarak birbirlerinden ayırmış ve şekillendirmiştir. Toplumsal yaşam aileye ait özel alan ile kamusal alan arasındaki bölünme ile tanımlanmıştır. Politik olarak aile inşa etmenin yeni bir toplum inşa etmek ile yakından bir ilişkisi söz konusudur. Bu çerçevede politik/ideolojik bir söylem olarak ders kitaplarında vurgulanan aile modelinin modernleşmenin inşa ettiği aile ideali ile ilişkisi kaçınılmazdır.

Sosyoloji evlilik konusuna toplumların içinde bulundukları tarihsel, ekonomik, siyasi vb. şartlarını göz önünde bulundurarak objektif bir şekilde değerlendirir. Bu bağlamda araştırmada, sosyolojik boyutun objektif bakış açısı dışında kalan siyasi ideolojik içeriklerin aile modeli, kadınlık ve erkeklik değerlerine yönelik ataerkil söylemleri ve kadının ikinci cinsiyet olarak konumlanmasına neden olan çıkarımları ele alınmıştır.

Ders kitabında kadınlık, “kız verme”, günahkâr Saliha”, “yüksek bir kadınlık hâli” söylemleri ile vurgulanmaktadır. Kız çocuklarının evlenirken eşine verilmek suretiyle yuva kurmaları ataerkil bir söylem olup anlam olarak kadının ikinci cinsiyet olmasını içerisinde barındırmaktadır. “Kadın doğulmaz, kadın olunur.” (de Beauvoir, 2019, s. 13) söyleminde olduğu gibi “kız verme” deyiminin ortaöğretim sosyoloji ders kitabında vurgulanması toplumsal anlamda cinsiyetlerin hâllerini öğreten, öğretirken yerleştiren, yineleyerek ataerkil toplumsal yapıyı sürdürmek isteyen bir eğitim sisteminin ideolojik yansımaları olarak kabul edilebilir. Kadın bedeni; eril hegemonyanın kontrol altında tuttuğu, egemenliği altına aldığı bir pratik alanıdır. Kadının anneliği, bedeni, emzirmesi ve doğurması yaptırımlar yoluyla disipline edilir. Eril kimlik ile dişi kimliğin bedenin taşınması ve duruşla ilgili ebedi tarzları söz konusudur ve bunlar ebedi biçiminde beden üzerine kazılı ve bedene dayalı etiğin doğallaştırılmış hâli gibi kalıcıdır (Bourdieu, 2019).

Ders kitabında yer alan “günahkâr Saliha” örneğinde ise oruçlu olmasına rağmen uzaktan evine gelen eşine sarılarak şefkat ve sevgisini gösteren kadın imgesi, günahkâr kadın olarak nitelendirilmiştir. Tarihsel süreç içerisinde kadın bedeni kontrol altında tutulmuştur, kadının namusunu gözetmek ve korumak ataerkil ailenin zarar görmemesi adına vurgulanan bir alan olmuştur (Russel, 2003). Ders kitabındaki günahkâr Saliha’nın oruçlu olan eşine ve kendisinin oruçlu olmasına rağmen sarılarak şefkat göstermesi “modernlik” adı altında sunulan bir günahkârlık durumu olarak nitelendirilmektedir ve bu örnek kadının davranışlarının ataerki tarafından sınırlandırıldığına önemli bir göstergesidir.

Ders kitabında “yüksek bir kadınlık” özelliğine sahip kadın imgesi tasvir edilmektedir. Kadının güzel sanatlar ve edebiyatla ilgilenmesi yüksek bir kadınlık olarak nitelendirilmektedir. Bu durum sosyolojik olarak mesleklerin cinsiyetlendirilmesi olgusu ile ilişkilendirilebilir (Walby, 2021). Kadınların güzel sanatlar alanı ile ilişkilendirilmesi onların naif, uyumlu ve ev içi alanla ilişkili kimlikleri ile de uyumludur ve toplumsal cinsiyet alanyazını bu durumu eleştirmektedir.

Mehmet İzzet’e göre genç kızların anne ve babalarına sığınmaları beklenen yaşlarda fabrikalarda yıpratıcı ve güç gerektiren işlerde çalışmaları uygun değildir. Bununla birlikte kadınların ev dışı alanda çalıştıklarında çocuklarına bakamama durumu ortaya çıktığından ve kadınlardan beklenen çocuk bakımında başat rolü üstlenmeleri olduğundan kadının çalışması kadınlık değerini düşürmektedir. Bu söylemler ideolojik olarak ataerkil ideolojinin korunması, sürdürülmesi ve güçlendirilmesi adına vurgulanan söylemler olarak görünmektedir. Hegemonik erkekliğin var olabilmesi için vurgulanmış bir kadınlığın varlığı gerekmektedir (Messerschmidt, 2019). Toplumsal cinsiyet düzeninin başka bir deyişle ataerkil toplumsal yapının kurulu sıra düzeninin devam edebilmesi için öne çıkan/vurgulanan kadınlık halinin söylemsel olarak yinelenmesi önemlidir. Connell’e (2017) göre eril hegemonyanın varlığını sürdürebilmesi için vurgulanmış kadınlık dediği

kadınlıkların iş birliğine gereksinim vardır. Bununla birlikte eril hegemonyanın devamını sağlamaya yönelik pratikler arasında eğitim, siyaset, medyanın siyasi ideolojik söylemleri yer almaktadır. Bu söylemlerde hegemonik erkeklik nispeten değişken ve belirsiz bir tanımlama iken kadınlık biçimleri daha açık ve net bir şekilde tanımlanmaktadır (Connell, 2017, s. 268). Bu kadınlık ideali ise ev içi alanda başat sorumlu, çocuk ve hane bakımını üstlenen, ev işlerinde iyi eğitilmişlik ile karakterizedir.

Ders kitabında erkeklik “evin reisi olarak baba”, “soyunu devam ettiren erkeklik”, “erkek evlat edinme zorunluluğu olan erkek” ve “kendi evinin imamı olarak erkek” söylemleri ile vurgulanmaktadır. Bu durum ders kitabında erkekliğin, evinin reisi ve imamı olması, erkek çocuk sahibi olarak otoritesini koruması ile ilişkilendirildiğini göstermektedir.

Mehmet İzzet’e göre kadınlar anaerkil ailede bile hiçbir zaman ailenin reisi olmamışlardır. Bir aile reisi olarak baba, evindeki kadın, çocuk ve yaşlıların beslenmesini sağlamak için çalışmak zorundadır. Ders kitabında anaerkil ailede akrabalığın ana tarafından kurulmasının mantıklı gerekçeleri olarak kadının çocuk doğurması, senelerce onu emzirmesi ve uzun yıllar beraberce bulunmaları olarak nitelendirilirken kadınlığın “annelik”, “çocuk doğurma” ve “çocuk emzirme” vurgusu ile ön plana çıkarıldığı görülmektedir. Kadın anaerkil toplumlarda çocuğu ile hemhal olurken “Baba uzakta, savaşta ya da avda olup ailesinin uzağında yer alır.” vurgusu ile evin geçimini sağlama, ev içi alanın dışında konumlanma ve kabilesini koruma, savaşma, güç ve kudret sahibi olma ile ilişkilendirilmektedir. Erkekliğin tezahürleri; yiğitlik ve kahramanlık çizgisinde yer alır ve bunlar şerefi temsil ederler (Bourdieu, 2019).

“Erkek adamın erkek çocuğu olur.” söylemine oldukça benzer şekilde baba ocağının doğacak erkek çocuklarla devam edeceği, erkek işi olarak “savaşmak, tarım yapmak ve intikam olmak” için erkek çocuğunun fazlalığının önemli olduğu ders kitabında vurgulanan bir diğer unsurdur. Bununla birlikte erkek çocuğu doğurma sayısının artması için pederşahi ailede çok eşle evliliğin mantıklı olabileceği de belirtilmektedir ancak bu söylemler Mehmet İzzet’in ve o yıllarda okutulan sosyoloji ders kitaplarında çok eşle evliliğin desteklendiği sonucunu çıkartmaz. Ders kitabında ailenin tarihsel süreçte geçirdiği değişimler bağlamında bu konuya ver verilmiştir. Medeni toplumlarda tek eşle evliliğin zorunluluğundan ders kitabında ayrıca söz edilmektedir. Tek eşle evliliğin öncelikle sağlıklı çocuklar yetiştirmek için önemli olduğu da ifade edilmektedir. Ders kitabında tek eşle evliliğin zorunlu olmasının diğer nedenleri ise günümüzde kadın ve erkek nüfusunun eşit olması, çocuk yetiştirmek için en elverişli şartların çekirdek ailede olması, çocuk ölümlerinin azalması, anne babanın müşterek katkısı ile çocukların mükemmel bir tarzda sosyalleşmesi olarak gösterilmektedir.

Ders kitabında vurgulanan “kendi evinin imamı olarak erkek” vurgusu ise İslamiyet ve Hristiyanlık gibi tek Tanrılı dinler benimsenmeden önce pederşahi ailenin bir özelliği olarak belirtilmiştir. Buna göre erkeğin evinin imamı olması onun mutlak egemenliğini güçlendiren bir

durumken medeni toplumlarda farklı farklı ailelerin tek bir kişiye uyması ile ibadetin hem kadın hem de erkeklere açık cami ve kilisede yapılması aile reisi olarak erkeğin mutlak hâkimiyetini azaltmaktadır. Bu bağlamda ders kitabında dinin aile reisi olarak babanın otoritesine olan etkisini vurguladığı görülmektedir. Perderşahi ailede dini anlamda babanın liderliği tek tanrılı dinlerin benimsenmesi ile daha üst kurumlara devredilmiştir.

Ders kitabında aile modeli bağlamında boşanmak “cemiyetin kökünü baltalamak” olarak nitelendirilirken evlilik kötü bile gitse eşlerin bazı ıstıraplara katlanmaları gerektiği belirtilmektedir. Sağlıklı aile, anne babanın sorumluluklarının olduğu bir ailedir. Ders kitabında vurgulanan aile modeline göre anne babanın görevleri; çocuklarını yeteneklerine uygun mesleklere yerleştirme, çocuklarının eğitimi için senelerce, itina ve sabırla terbiye ve eğitim verme, birbirlerine yardımcı olarak çocukları yetiştirmek için daima ve beraberce nefislerini bu işe ayırma olarak ifade edilmektedir.

Ders kitabında yer alan ve yüksek bir kadınlık hali olarak ifade edilen söylemde kadınlık güzel sanat ve edebiyatla ilişkilendirilirken aynı zamanda kadınların fabrikalarda güç gerektiren işlerde çalışmalarının uygun olmadığı fikri ön plana çıkmaktadır. Erkeklik ise kadınlığa göre gücü elinde bulundurması gereken ve beklenen bir cinsiyet olarak ifade edilmektedir. Erkeklerin çalışmaları ailesinin geçimini sağlama görevini yerine getirmesi için zorunlu iken erkek çocuğu olması aile soyunun devamı için gerekli görülmüştür. Bu bağlamda ders kitabında vurgulanan aile modeli toplumsal değişme ve modernleşmenin gölgesinde erkeğin evin reisi olduğu çekirdek aile modelindedir. Bu ailede çocuk yetiştirmek karı ve kocanın müşterek sorumluluğundadır, boşanmak ise resmi olarak bazı kaidelere bağlıdır. Boşanmak cemiyetin kökünü baltalamak olup sağlıklı bir toplumun var olması için çok da istenilen bir durum olarak görülmemektedir.

Kaynaklar

- Akkuş, M. A. (2020). *Türkiye’de milliyetçilik düşüncesinin gelişiminde Mehmet İzzet Bey*. (Yüksek Lisans Tezi). <http://tez.yok.gov.tr> sayfasından erişilmiştir.
- Anık, M. (2008). Lise sosyoloji ders kitapları üzerine eleştirel bir değerlendirme. *Sosyoloji Dergisi*, 3(16), 145-191.
- Arslantürk, H. (1999). *Türk sosyoloji tarihinde Mehmet İzzet ve “Yeni İctimaiyat Dersleri” adlı eserinin sosyolojik değerlendirmesi*. (Yüksek Lisans Tezi). <http://tez.yok.gov.tr> sayfasından erişilmiştir.
- Aytaç, A. M. (2007). *Ailenin serancamı: Türkiye’de modern aile fikrinin oluşumu*. Dipnot.
- Balcı, M. E. (2014). Sistem ve/veya eleştiri: Mehmet İzzet’in sosyoloji anlayışı. *Sosyoloji Dergisi*, 3(28), 171-194. <https://doi.org/10.16917/sd.51683>
- Berg, L. B. & Lune, H. (2017). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (Z. E. Özcan, Çev.). Eğitim.

- Bourdieu, P. (2019). *Eril tahakküm* (B. Yılmaz, Çev., 5. b.). Bağlam.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç-Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2021). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Pegem Akademi.
- Connell, R. (1987). *Gender and power*. Allen and Unwin.
- Connell, R. (1995). *Masculinities*. Polity.
- Connell, R. W. (2017). *Toplumsal cinsiyet ve iktidar: Toplum, kişi ve cinsel politika* (C. Soydemir, Çev.). Ayrıntı.
- de Beauvoir, S. (2019). *İkinci cinsiyet* (G. Savran, Çev.). Koç Üniversitesi.
- Dermott, E. (2014). *Intimate fatherhood: A sociological analysis*. Routledge.
- Eryentü, M. & Coşğun-Kandal, S. (2016). Atatürk dönemi lise sosyoloji ders kitaplarında “kadın”. *Journal of Human Sciences*, 13(3), 5234-5247.
- İzzet, M. (1931). *İçtimaiyat*. Devlet Matbaası.
- Holloway, I. & Wheeler, S. (1996). *Qualitative research for nurses*. Blackwell Science.
- Houser, J. (2015). *Nursing research: reading, using, and creating evidence* (3. b.). Jones ve Bartlett Learning.
- Karasar, N. (2005). *Bilimsel araştırma yöntemi*. Nobel.
- Kızıloluk, H. (2008). Ülkemizde sosyolojinin tanınmasında ve gelişmesinde katkıları olan bir düşünür: Mehmet İzzet. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 9(2), 31-44.
- Merriam, S. B. (2013). *Nitel araştırma: desen ve uygulama için bir rehber* (S. Turan, Çev.). Nobel.
- Messerschmidt, J. W. (2019). *Hegemonik erkeklik: Formülasyon, yeniden formülasyon ve genişleme* (Eleştirel Erkeklik İncelemeleri İnisiyatifi, Çev.). Özyeğin Üniversitesi.
- Miles, M. B. & Huberman, A. M. (1994). *Qualitative data analysis: An expanded sourcebook*. Sage.
- Okay, Y. (2019). Mehmed İzzet ve Mehmed Ali Aynî arasında içtimaiyat dersleri üzerine bir polemik. *OPUS International Journal of Society Researches*, 13(19), 2653-2662.
- Phillips, N. & Hardy, C. (2002). *Discourse analysis: Investigating processes of social construction*. Sage.
- Russel, B. (2003). *Evlilik ve ahlak* (I. Gündüz, Çev.). Morpa Kültür.
- Sancar, S. (2020). *Türk modernleşmesinin cinsiyeti: Erkekler devlet, kadınlar aile kurar*. İletişim.
- Sain, K. (2018). *Cumhuriyet dönemi lise sosyoloji ders kitaplarında ideolojik içerik* (Mehmet İzzet-Necmettin Sadak. (Yüksek Lisans Tezi). <http://tez.yok.gov.tr> sayfasından erişilmiştir.
- Şerifsoy, S. (2000). Aile ve Kemalist modernizasyon projesi 1928-1950. A. G. Altınay (Ed.), *Vatan, millet, kadınlar içinde* (s. 155-188). İletişim.
- Üstel, F. (2004). *Makbul Vatandaş'ın peşinde: II. Meşrutiyetten bugüne vatandaşlık eğitimi*. İletişim.
- Walby, S. (2021). *Patriyarka kuramı* (H. Osmanağaoğlu, Çev., 2. b.). Dipnot.

- Weber, R. P. (1990). *Basic content analysis*. Sage.
- Whittemore, R., Chase, S. K., & Mandle, C. L. (2001). Validity in qualitative research. *Qualitative Health Research*, 11(4), 522-537.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2006). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin.
- Zabun, B. (2012). Eğitimin siyasal sosyalleştirme işlevi: Cumhuriyet dönemi ilk sosyoloji öğretim programı ve ders kitaplarında siyasal sosyalleştirme. *Akademik Bakış Dergisi*, 31, 1-12.
- Zabun, B. & Berber, Ş. (2019). İdeolojik sosyoloji öğretimi: Halk Fırkası programı doğrultusunda yazılan ilk ders kitabı (Necmeddin Sadak). *International Social Mentality and Researcher Thinkers Journal*, 5(21), 1072-1080.

Extended Summary

Together with the rise of the nation state understanding, education and training activities have become a tool used for making citizens adopt the ideology of the government. Nation states have equipped textbooks with ideological contents in the context of education in order to spread the policies of the government. Accordingly, it is significant to know how the relationship of women with the government was defined and to what extent the government equalized women with men in a sociological context during the national construction period when the Republic of Türkiye was established.

Education and training processes of a government include ideological contents, and this is particularly stressed in family institution discursive practices in the teaching of sociology course. In the present study, it was required to review “the ideological discourses of masculinity and femininity practices” simply because in the context of family institution, family is both a natural institution that existed in the past and an area of ideological discourse practice that has changed and been put in order in the historical process. In this context, besides being an institution that never changes owing to its features like steadiness and naturalness and has always existed, family represents a human state that historically changes or needs to be changed with modernization.

In the study, the “Sociology” textbook which was among secondary school sociology textbooks written by Mehmet İzzet (1931) during the first years of the Republic of Türkiye and was not a translation was reviewed. In the textbook, a family model stressed in an ideological context, as well as the place of women in society, positioning of femininity compared to masculinity, and roles and responsibilities expected from women and men were discussed specific to family institution in order to review femininity and masculinity. In the study, family institution was chosen because the study aimed to review the family centred construction of modernism. Another reason for discussing family institution was that building a family during modernization was considered building a new

community. Based on the aforementioned starting points, the study reviewed the family model stressed in the context of Mehmet İzzet's intellectual personality specific to the family subject, which was included as a chapter in the textbook, as well as femininity and masculinity.

The study was conducted in the qualitative research model, and the data were collected from the abovementioned textbook via document analysis. The reason for choosing Mehmet İzzet's high school sociology textbook as a content in the study was that he had not only written one of sociology textbooks of the Republic Era but also adopted scientific scepticism rather than social dogmatism. In addition, he was an important person who had studied nationalism both conceptually and theoretically with an academic method.

In the textbook, femininity was stressed with discourses such as "giving away a daughter in marriage", "sinner Saliha", "a higher state of femininity", whereas masculinity was stressed with discourses such as "father as the head of household", "masculinity continuing the bloodline", "man as an obligation to adopt a son" and "man as the imam of his own household". In addition, it was believed that the family model stressed in the textbook was a modern nuclear family type due to the effect of social change and modernization. The textbook expressed that marriage obliged monogamy, and marriage and divorce in a family depended on certain conditions. It also expressed that although marriages contained specific troubles, husbands and wives needed to endure their marriage "not to wreck the root of society" and to raise healthy children.

The textbook stressed that in civilized communities, women could become teachers, doctors, etc. and a woman worker class had emerged. The textbook criticized young girls working in factories at an age when they still needed their parents and married women not looking after their children due to working outside of their home. In this context, it was stressed that women were beings who needed protection from their fathers, were principally responsible for their household and needed to be home with their children. This viewpoint is a reflection of the patriarchal discourse. Similarly, the points where the textbook stressed the rise of a woman worker class and that heavy work of the industrial line of work was corrosive for women was also considered a patriarchal reflection as it emphasized the biological difference between women and men. In this context, Mehmet İzzet expressed that women did not desire to get away from family life and get freed of home. Instead, they desired to support their family. In the textbook, women were described as an identity helping men who earned a livelihood.

The term "giving away a daughter in marriage" mentioned in the textbook expressed young girls given away to their husband and starting a family, which as a patriarchal discourse implied that women were the secondary gender. As in the discourse "one cannot be born as a woman, they can become one", the term "giving away a daughter in marriage" being stressed in the secondary school

sociology textbook was believed to be the ideological reflections of a system of education that taught the states of genders in a social context, settles by teaching and aimed to maintain a patriarchal social structure reduplicatively. The discourse “a higher state of femininity” mentioned in the textbook associated femininity with fine arts and literature and stressed that it was not appropriate for women to work in heavy jobs in factories. However, masculinity was expressed as a gender that had to and was expected to possess power compared to women. Men were obliged to work to provide for their family, and having a son was necessary to continue the bloodline. In this context, the family model stressed in the textbook was a nuclear family in which man was the head of household under the shadow of social change and modernization, wife and husband had mutual responsibility in child rearing and divorce was officially dependent on specific rules. In this family, divorce was described as wrecking the root of society and was not considered a desirable situation for the existence of a healthy community.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı

Bu araştırmanın planlanması, yürütülmesi ve yazılı hale getirilmesinde sadece tek bir araştırmacı yer almıştır.

Destek ve Teşekkür Beyanı

Bu araştırmada herhangi bir kurum, kuruluş ya da kişiden destek alınmamıştır.

Çatışma Beyanı

Araştırmacının araştırma ile ilgili diğer kişi ve kurumlarla herhangi bir kişisel ve finansal çıkar çatışması yoktur.

Etik Kurul Beyanı

Bu araştırma, doküman incelemesine dayalı bir çalışma olduğu için etik kurul izni gerektirmemektedir.